

Гольонко Руслан Анатолійович,
здобувач кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
старший викладач кафедри екології і права,
Чернівецький факультет НТУ «ХПІ»,
Україна, м. Чернівці
e-mail: ruslan_golyonko@ukr.net
ORCID 0000-0001-5950-9985

doi: 10.21564/2414–990x.139.112114

УДК 349.6:502.211(477)

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ БІОСФЕРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ В УКРАЇНІ

Проаналізовано національне законодавство та законодавство деяких країн СНД щодо охорони біосферних заповідників зокрема та природно-заповідного фонду загалом, виявлено недоліки у правовому регулюванні. З'ясовано зміст та охарактеризовано особливості правової охорони біосферних заповідників, виділено її основні форми. Сформульовано визначення поняття «правова охорона біосферних заповідників». Запропоновано шляхи удосконалення національного законодавства про охорону біосферних заповідників.

Ключові слова: охорона природи; правова охорона; біосферний заповідник; природно-заповідний фонд; правовий режим біосферних заповідників; збереження біосферних заповідників; правова охорона біосферних заповідників.

Гольонко Р. А., соискатель кафедры экологического права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, старший преподаватель кафедры экологии и права, Черновецкий факультет НТУ «ХПИ», Украина, г. Черновцы.

e-mail: ruslan_golyonko@ukr.net ; ORCID 0000-0001-5950-9985

Понятие и особенности правовой охраны биосферных заповедников в Украине

Анализируется национальное законодательство и законодательство некоторых стран СНГ об охране природно-заповедного фонда, особое внимание при этом уделяется биосферным заповедникам. Установлено содержание и особенности правовой охраны биосферных заповедников, рассмотрены её основные формы. Дается определение понятия «правовая охрана биосферного заповедника». Предлагаются пути совершенствования национального законодательства об охране биосферного заповедника.

Ключевые слова: охрана природы; правовая охрана; биосферный заповедник; природно-заповедный фонд; правовой режим биосферных заповедников; сохранение биосферных заповедников; правова охрана біосферних заповідників.

Вступ. Біосферні заповідники є природоохоронними науково-дослідними установами загальнодержавного значення, завданням яких є збереження біо-

логічного та ландшафтного різноманіття, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів. Виконання цих завдань можливе лише за умови ефективної правової охорони вказаних природних територій, що передбачає реалізацію у комплексі низки різних за спрямованістю й характером заходів з метою забезпечення дотримання режиму біосферних заповідників, налагодження раціонального і невиснажливого користування природними ресурсами та ведення господарської діяльності у відповідних функціональних зонах з поєднанням збереження природних комплексів, непорушності природних процесів в екосистемах, ефективного науково обґрунтованого управління цими територіями.

З огляду на це, актуальними є визначення змісту, форм правової охорони біосферних заповідників, аналіз особливостей та виявлення недоліків у правовому регулюванні вказаного питання, а також вироблення шляхів удосконалення правової регламентації охорони біосферних заповідників.

Аналіз літературних даних. До питання охорони навколишнього природного середовища зверталися такі вчені-правознавці у галузі екологічного права, як В. І. Андрейцев (V.I. Andreitsev), А. П. Гетьман (A.P. Getman), Б. В. Єрофєєв (B.V. Yerofieiev), О. С. Колбасов (O.S. Kolbasov) [2], В. Л. Мунтян (V.L. Muntian) [1], В. В. Петров (V.V. Petrov) [7], Ю. С. Шемшученко (Yu.S. Shemshuchenko) [6] та ін. Дослідженню проблем правової охорони природно-заповідного фонду присвячені праці А. Я. Даукштс (A.Ia. Daukshts), С. А. Деміної (S.A. Demina), В. Г.Ємельянової (V.H. Yemelianova), О. М. Ковтун (O.M. Kovtun) [9], Л. Я. Окоркової (L.Ia. Okorkova) та ін.

Проте питання визначення змісту й особливостей правової охорони та її форм саме біосферних заповідників не були достатньою мірою досліджені в юридичній літературі. Необхідність аналізу правового регулювання охорони біосферних заповідників пояснюється важливістю функціонування біосферних заповідників для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, проведення наукових досліджень та екологічного моніторингу не лише на рівні окремої держави, а й у світовому масштабі, а також поглиблення міжнародного співробітництва та обміну досвідом у питаннях охорони природи.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є вивчення особливостей правової охорони біосферних заповідників, її змісту, форм, а також обґрунтування нагальної потреби в подальшому вдосконаленні національного законодавства щодо забезпечення ефективної охорони природних комплексів у межах біосферних заповідників. Ми спробуємо проаналізувати національне та міжнародне законодавство у сфері охорони природи, визначити юридичне поняття «правова охорона біосферних заповідників», з'ясувати особливості правової охорони біосферних заповідників, і сформулювати шляхи удосконалення правової регламентації охорони вказаних природних територій.

Виклад основного матеріалу. Ефективна правова охорона біосферних заповідників має важливе значення для збереження територій з природним

станом ландшафту, унікальних природних комплексів та територій, сприяє зменшенню, запобіганню та ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності людей на навколишнє природне середовище, збереженню багатства та різноманітності природних ресурсів, генетичного фонду живої природи.

Питання визначення змісту та особливостей правової охорони біосферних заповідників тісно пов'язано із питаннями правової охорони територій та об'єктів ПЗФ, а також правової охорони природи загалом.

У працях багатьох науковців за радянських часів, а також сучасних вітчизняних вчених-правників та дослідників інших держав приділяється увага питанням охорони природи, правової регламентації охорони природи та територій та об'єктів ПЗФ зокрема. Так, В. Л. Мунтян (V.L. Muntian), О. С. Колбасов (O.S. Kolbasov) підкреслюють, що охорона природи забезпечується різними засобами: організаційно-господарськими, економічними, науково-технічними, санітарно-гігієнічними, культурно-виховними, а також заходами правового характеру [1, с. 25; 2, с. 9].

В. С. Єршова (V.S. Yershova) визначає охорону навколишнього природного середовища як діяльність, спрямовану на застосування системи заходів правового, економічного, технологічного та іншого характеру щодо попередження негативних наслідків, збереження та відновлення стану навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів для встановлення безпечної форми відносин суспільства та довкілля, сприятливого для життя і здоров'я людини оточення існування [3, с. 7].

М. Ф. Реймерс (M.F. Reimers) визначає охорону природи як сукупність міжнародних, державних, регіональних і локальних (місцевих) адміністративно-господарських, технологічних, політичних, юридичних і громадських заходів, спрямованих на збереження, раціональне використання і відтворення природи Землі і найближчого до неї космічного простору в інтересах нинішнього та майбутніх поколінь людей [4, с. 157].

Тому слід говорити про те, що «охорона природи (навколишнього природного середовища)» є широким поняттям і містить у собі правову охорону, яка відрізняється власними рисами та завданнями. Саме правову охорону природи (навколишнього природного середовища) В. Л. Мунтян (V.L. Muntian) визначає як «сукупність встановлених державою правових норм і правовідносин, що виникають у результаті реалізації цих норм, направлених на виконання заходів щодо збереження природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, оздоровлення і поліпшення середовища, яке оточує людину, в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь [1, с. 26].

Білоруські вчені-правники розглядають правову охорону земель, надр, вод, заповідних територій, інших природних ресурсів, природних об'єктів і природних комплексів як систему закріплених правом організаційних, технічних, економічних, інших робіт і заходів, спрямованих на раціональне, комплексне використання та запобігання необґрунтованих вилучень цих ресурсів, об'єктів

і комплексів, їх поліпшення, відновлення, відтворення і захист від шкідливих природних або антропогенних впливів [5, с. 31].

Ю. С. Шемшученко (Yu.S. Shemshuchenko) визначає правову охорону навколишнього середовища як систему державних і громадських заходів щодо управління цілеспрямованою організацією цього середовища, збереження природного комплексу і раціонального використання природних ресурсів з метою безперервного розвитку народного господарства країни і на цій основі максимально повного задоволення матеріальних і духовних потреб людини [6, с. 21]. На думку В. В. Петрова (V.V. Petrov), правову охорону природи слід розглядати як сукупність встановлених державою правових норм і правовідносин, які виникають на підставі їх застосування і які спрямовані на виконання заходів щодо збереження довкілля, раціонального використання природних ресурсів, оздоровлення навколишнього середовища, що охоплює людину на користь теперішніх і майбутніх поколінь. Разом з цим учений вказує на особливість правової охорони, яка полягає в тому, що «вона здійснюється шляхом закріплення в законодавстві обов'язкової для всіх міри дозволеної і можливої поведінки відносно природного середовища існування і тих наслідків, які настануть при відхиленні від передбаченого законом еталону поведінки [7, с. 31–32]. Т. П. Єгорова (Т.Р. Yehorova), досліджуючи питання охорони та захисту лісів і природи загалом, пропонує правову охорону лісів розуміти як сукупність передбачених нормами права заходів, що спрямовані на збереження лісів (заліснення лісових територій), раціональне та невиснажливе користування, попередження пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу та порушень у сфері управління і користування лісовими ресурсами [8, с. 6–7].

Отже, в юридичній літературі дещо різним є розуміння змісту правової охорони природи (як сукупності встановлених державою правових норм і правовідносин; як системи державних і громадських заходів), проте безумовним є визнання більшістю дослідників спрямованості заходів правової охорони природи, зокрема, на збереження довкілля, раціонального використання природних ресурсів, управління цілеспрямованою організацією цього середовища тощо. Крім того, правова охорона природи характеризується тим, що її основою є комплекс юридичних норм, які визначають перелік об'єктів охорони, встановлюють систему заходів (попереджувальних, заборонних тощо) та механізми їх реалізації і досягнення завдань збереження, раціонального використання природних ресурсів та ін.

Щодо охорони територій та об'єктів ПЗФ, то О. М. Ковтун (O.M. Kovtun) пропонує це явище розуміти як систему правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення і забезпечення особливого режиму використання цих територій та об'єктів [9, с. 4]. Я. Герасименко (Ya. Herasymenko) визначає правову охорону територій та об'єктів природно-заповідного фонду як «систему заходів, спрямованих на охорону і раціональне використання природно-заповідного фонду України, відтворення його комплексів та об'єктів» [10, с. 269].

На нашу думку, охорона природно-заповідного фонду забезпечує дотримання правового режиму відповідних заповідних територій, ефективне управління, створення умов та контроль за раціональним та невиснажливим використанням природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ, тобто спрямована на недопущення порушень установлених правових норм, що регулюють порядок функціонування ПЗФ.

Спеціальне правове регулювання охорони природно-заповідного фонду України, в тому числі біосферних заповідників, відображено в Законі України «Про природно-заповідний фонд України» [11], відповідно до ст. 6 якого території та об'єкти, що мають особливу екологічну, наукову, естетичну, господарську, а також історико-культурну цінність, підлягають комплексній охороні, порядок здійснення якої визначається положенням щодо кожної з таких територій чи об'єктів, яке відповідно до цього закону та законодавства України про охорону пам'яток історії та культури затверджується центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища та центральним органом виконавчої влади в галузі культури.

Отже, вказане законодавче положення не розкриває змісту охорони територій та об'єктів ПЗФ, яка поширюється і на біосферні заповідники, відсилаючи, у нашому випадку, до відповідних Положень про біосферні заповідники, на основі яких, власне, і визначатимуться основи організації, специфіка та характер заходів з охорони досліджуваних територій. Також питання охорони природно-заповідного фонду у загальному вигляді врегульовані в Розділі IX вказаного Закону, який містить положення про склад та повноваження служби охорони територій та об'єктів ПЗФ, здійснення державного та громадського та державного контролю за додержанням режиму територій та об'єктів ПЗФ.

Незважаючи на існування окремих законодавчих положень про організацію охорони територій та об'єктів ПЗФ, слід констатувати, що на сьогодні національне законодавство не містить юридичного визначення поняття «правова охорона природно-заповідного фонду України».

Переходячи до з'ясування змісту юридичного поняття «правової охорони біосферних заповідників», слід звернути увагу на те, що, національне законодавство також не закріплює його визначення, як, власне, не містить визначень і «правової охорони» будь-яких інших категорій системи ПЗФ. Не закріплені також принципи, зміст та особливості правової охорони біосферних заповідників як унікальних науково-дослідних установ та цінних природних територій, що вважаємо прогалиною у правовому регулюванні порядку функціонування останніх.

Статутні рамки Всесвітньої мережі біосферних резерватів [12] серед критеріїв відповідності природних територій статусу біосферних резерватів визначають наявність юридично захищеної заповідної зони, що передбачає організацію довгострокової правової охорони біологічного та ландшафтного різноманіття, що, як правило, досягається шляхом створення біосферних заповідників на основі вже існуючих природних заповідників чи національних парків. Проте

не слід такі положення Статутних рамок тлумачити обмежено, тобто розуміючи необхідність правової охорони лише однієї із функціональних зон, адже правовій охороні підлягають біосферні заповідники в цілому як категорії ПЗФ, інакше неможливо забезпечити збереження природних комплексів, екосистем у відриві від встановлення та юридичного закріплення вимог до охорони та використання інших природних територій заповідника, що включені до буферної зони, зони антропогенних ландшафтів.

Як ми вже зазначали раніше, особливістю біосферних заповідників є закріплення на законодавчому рівні диференційованого режиму охорони та використання відповідно до функціональних зон (заповідної і буферної зон, зони антропогенних ландшафтів, у разі створення зони регульованого заповідного режиму). На нашу думку, обмеження у використанні природних ресурсів та господарської діяльності в біосферних заповідниках згідно із функціональним зонуванням є окремою формою правової охорони біосферних заповідників, оскільки завдяки цьому забезпечується дотриманням встановленого законом режиму охорони та використання біосферних заповідників, що у свою чергу, сприяє раціональному і невиснажливому природокористуванню. Так, указана форма правової охорони передбачає встановлення й реалізацію заходів, які спрямовані на дотримання правового режиму на цінних природних територіях, стримання впливу антропогенного навантаження на стан природи, недопущення безконтрольного і нищівного використання видів рослинного, тваринного світу, зниження їх чисельності до показників неможливості відтворення.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [11] збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду забезпечується шляхом: встановлення заповідного режиму; організації систематичних спостережень за станом заповідних природних комплексів та об'єктів; проведення комплексних досліджень з метою розробки наукових основ їх збереження та ефективного використання; встановлення підвищеної відповідальності за порушення режиму їх охорони та використання, а також за знищення та пошкодження заповідних природних комплексів та об'єктів; проведення широкого міжнародного співробітництва у цій сфері та інші.

М. Ф. Реймерс (M.F. Reimers) збереження живої природи визначає як «проведення спеціальних заходів щодо запобігання видів живого і їх спільнот від деградації і загибелі»; під збереженням природних екосистем розуміє проведення спеціальних заходів для забезпечення природного розвитку екосистем в умовах, що виключають руйнівний або регулюючий антропогенний вплив (свідомий і несвідомий, прямий і непрямий), що призводить до зміни їх структури і функцій. Крім прямого втручання людини в розвиток природних процесів, збереження природних екосистем передбачає зменшення непрямого впливу господарства через трансформацію екологічних надсистем, включаючи зміну біосфери в цілому [4, с. 247]. В українській мові «зберігати» означає «тримати що-небудь у певних умовах, оберігаючи від псування, руйнування» [13].

Отже, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття біосферних заповідників, як і інших категорій природно-заповідного фонду, є окремою формою правової охорони вказаних природних територій, оскільки реалізація системи вищевказаних заходів передбачає досягнення єдиної мети – збереження рідкісних видів рослинного, тваринного світу, попередження забруднення, засмічення, виснаження, знищення природних ресурсів та цілісних екосистем на території біосферних заповідників, недопущення змін цінних природних комплексів та об'єктів в результаті шкідливого впливу господарської діяльності людини та інших факторів, підтримання природних процесів та науково обґрунтованого управління використанням біосферних заповідників.

Так, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття біосферних заповідників досягається шляхом використання різних засобів, наприклад, встановлення заповідного режиму, що передбачає прийняття і реалізацію правових норм, що спрямовані на забезпечення: надання юридичного статусу біосферних заповідників природним територіям, що потребують охорони, надання статусу юридичної особи як самостійної науково-дослідної установи; встановлення заборон проведення певних дій чи діяльності, що спрямовані на недопущення шкідливого впливу на цінні природні комплекси, тощо; недоторканності цих територій шляхом вилучення охоронюваних природних комплексів з господарсько-споживчого використання; систематичний фоновий екологічний моніторинг; ведення державного кадастру територій та об'єктів ПЗФ; комплексні дослідження, які дозволяють розробити наукові основи збереження та ефективного використання природних багатств біосферних заповідників; встановлення юридичної відповідальності за порушення вимог режиму охорони та використання біосферних заповідників тощо.

Порядок та умови здійснення таких заходів регламентовані різними за юридичною силою нормативними актами, що і є характерним саме для правової охорони. Наприклад, здійснення фундаментальних та прикладних наукових досліджень функціонування екосистем в умовах заповідних режимів на території біосферних заповідників визначаються у Положенні про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних парків [14], положеннях про окремі біосферні заповідники; види та підстави юридичної відповідальності за порушення, що посягають на правовідносини із функціонування та розвитку, охорони, використання біосферних заповідників, як і інших категорій ПЗФ, визначаються Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінальним кодексом України тощо; здійснення громадського та державного контролю за додержанням законодавства про біосферні заповідники регулюється, крім Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [11], також Положенням про громадських інспекторів з охорони довкілля [15].

За допомогою кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, що є системою необхідних і достовірних відомостей про природні, наукові, правові та інші характеристики територій та об'єктів, що входять до складу

природно-заповідного фонду, забезпечується можливість організації їх охорони й ефективного використання, планування наукових досліджень тощо. Первинний облік кадастрових відомостей щодо територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється адміністраціями природних заповідників, біосферних заповідників (статті 56–59 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [11]). Аналогічні положення містять Закон Республіки Казахстан «Про особливо охоронювані природні території» [16] (ст. 27), Закон Республіки Молдова «Про фонд природних територій, що охороняються державою» від 25 лютого 1998 р. № 1538-ХІІІ [17] (статті 93–94), Закон Республіки Вірменія «Про особливо охоронювані природні території» від 17 грудня 1991 р. № С-0450-1-ЗР-5 [18] (ст. 4) та ін.

Слід звернути увагу на те, що в Законі України «Про природно-заповідний фонд України» [11] питання порядку та основ здійснення екологічного моніторингу як одного із засобів охорони в межах природно-заповідного фонду не регламентовано. Для біосферних заповідників проведення фонових екологічних моніторингу є одним із завдань, тому вважаємо, що вказану прогалину у правовому регулюванні їх функціонування потрібно усунути, визначивши принципи, порядок та вимоги до організації фонових екологічних моніторингу у спеціальному законі про біосферні заповідники з урахуванням участі біосферних заповідників як природних еталонних територій в глобальному моніторингу навколишнього природного середовища, обміну досвідом та інформацією з іншими учасниками міжнародних відносин.

Для запобігання знищенню чи пошкодженню природних комплексів біосферних заповідників відповідно до ст. 46 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [11] можуть виділятися кошти із державного бюджету для проведення спеціальних заходів. З цією метою можуть залучатися кошти місцевих бюджетів, позабюджетних і благодійних фондів, кошти підприємств, установ, організацій та громадян. Указані заходи мають економічний характер і спрямовані на збереження природних комплексів, недопущення шкідливого впливу на природний стан екосистем у межах біосферних заповідників.

Як приклад правової охорони біосферних заповідників у формі збереження біологічного та ландшафтного різноманіття можна розглядати наказ Міністерства екології та природних ресурсів України «Про додаткові заходи щодо збереження біорізноманіття територій та об'єктів природно-заповідного фонду» [19], яким заборонено проведення санітарних заходів у частині санітарних рубок та ліквідації захаращеності у межах, зокрема, заповідних зон біосферних заповідників, що належать до сфери управління Міністерства.

Щодо сукупності визначених нормами права заходів, які спрямовані на відтворення, відновлення та поліпшення стану біосферних заповідників, притягнення до відповідальності за порушення законодавства про охорону та використання біосферних заповідників, усунення наслідків таких порушень, варто вказати, що в юридичній літературі висловлюються пропозиції щодо розмежування понять «охорона» та «захист». Так, зокрема, Т. П. Єгорова (Т.Р. Yehorova),

досліджуючи питання охорони лісів, обґрунтовує думку, що правова охорона – ширше поняття і включає в себе захист, адже заходи відтворення та оздоровлення все ж мають місце при порушенні, пошкодженні природного стану лісів, і в таких випадках доцільніше говорити про захист відповідно лісів, навколишнього середовища, оскільки охорона спрямована на превенцію, попередження та недопущення негативних змін у природі та шкідливих наслідків господарської діяльності людини [8, с. 11]. Дослідниця пропонує «правовий захист лісів» розуміти як систему передбачених нормами права активних заходів, що застосовуються у разі правопорушень у сфері лісових відносин з метою відтворення, оздоровлення, відновлення пошкоджених лісових ресурсів, реалізації юридичної відповідальності за вчинені порушення [8, с. 6–7].

Слід погодитися, що охорона та захист природи загалом, природно-заповідного фонду чи біосферних заповідників зокрема не є тотожними і співвідносяться як частина і ціле, адже правова охорона біосферних заповідників, спрямована на збереження біологічного та ландшафтного різноманіття та підтримання природного перебігу процесів в екосистемах, неможливі без правової регламентації порядку та умов реалізації заходів із відтворення природних ресурсів, поліпшення стану природних територій, усунення наслідків шкідливого впливу господарської діяльності людини чи правопорушень.

Тому, на нашу думку, поняття правового захисту має самостійне значення, відмінне змістове навантаження, проте його не слід наділяти надмірною автономією і розглядати окремо, у відриві від заходів правової охорони біосферних заповідників, оскільки як заходи охорони, що діють на стадії попередження правопорушень, настання негативних змін природних комплексів тощо, так і заходи захисту біосферних заповідників, що спрямовані на відновлення порушеного стану природи, забезпечують реалізацію єдиних завдань.

Про єдність охоронних та захисних заходів з метою охорони цінних природних ландшафтів, різноманітності живої природи свідчать також закріплені в багатьох нормативних актах різної юридичної сили цілі та завдання розвитку природно-заповідного фонду, формування та розширення національної екологічної мережі, при формулюванні яких законодавець не розділяє охорону та захист і не передбачає категоричного їх розмежування. Так, у питаннях збереження біологічного різноманіття одним із завдань є збереження, зміцнення та відновлення ключових екосистем та середовищ існування видів рослин і тварин [20]; невідкладними заходами розвитку природно-заповідного фонду визнано затвердження довгострокової наукової програми збереження та відтворення рідкісних видів рослинного та тваринного світу, насамперед тих, що зникають, занесені до Червоної книги України і знаходяться на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду [21], стратегічною метою № 1 у Стратегії розвитку Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» на 2015–2025 рр. (Стратегія ЮНЕСКО МАБ) [22] визначено збереження біорізноманіття, відновлення і підвищення якості екосистемних послуг, стимулювання сталого використання природних ресурсів тощо.

З цього приводу також слід розглянути законодавство інших держав. Спочатку слід вказати, що, на відміну від України, більшість держав СНД вважають за необхідне на законодавчому рівні закріпити юридичні категорії охорони заповідних територій у спеціальних та загальних нормативно-правових актах у сфері охорони природи та заповідного фонду зокрема, хоча підходи до розуміння змісту цих понять дещо відрізняються.

Так, Закон Республіки Білорусь «Про особливо охоронювані природні території» [23] у ст. 1 визначає охорону особливо охоронюваних природних територій як діяльність, спрямовану на збереження і відновлення природних комплексів і об'єктів, їх раціональне використання та відтворення, запобігання забрудненню, деградації, пошкодженню, виснаженню, руйнуванню, знищенню та іншому шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на природні комплекси і об'єкти і ліквідацію її наслідків, забезпечення дотримання встановленого режиму охорони і використання цих територій. З точки зору законодавця Республіки Білорусь, охорона особливо охоронюваних природних територій є, по-перше, діяльністю, а по-друге, охоплює заходи щодо збереження і відновлення природних комплексів і об'єктів, їх раціональне використання та відтворення, запобігання забрудненню, деградації, пошкодженню, виснаженню, руйнуванню, знищенню та іншому шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на природні комплекси і об'єкти, а також ліквідацію її наслідків, забезпечення дотримання встановленого режиму охорони і використання цих територій.

Отже, вказане визначення є розширеним і включає в себе заходи захисту, оскільки такі заходи, як відновлення природних комплексів і об'єктів, ліквідація наслідків та інші мають місце у разі порушення режиму особливо охоронюваних природних територій, настання втрат природних ресурсів, пошкодження, забруднення або інше заподіяння шкоди природним комплексам об'єктам, у зв'язку із чим виникає необхідність вжиття заходів, спрямованих на усунення негативних наслідків господарської чи іншої діяльності людини, повернення природних територій у первісний стан тощо.

Закон Республіки Казахстан «Про особливо охоронювані природні території» [16] визначає охорону особливо охоронюваних природних територій як комплекс заходів, які можуть проводитися на особливо охоронюваних природних територіях для виявлення і припинення порушень законодавства Республіки Казахстан у сфері особливо охоронюваних природних територій, попередження, виявлення та ліквідації пожеж, а захист особливо охоронюваних природних територій – як комплекс заходів, які можуть проводитися на особливо охоронюваних природних територіях для усунення несприятливого впливу вод, захисту рослин від шкідників і хвороб, регулювання чисельності тварин. Відповідно до ст. 29 цього Закону з метою попередження та ліквідації шкідливої дії на навколишнє середовище на особливо охоронюваних природних територіях можуть проводитися охорона і захист. Охорона включає: 1) патрулювання території, в тому числі зі застосуванням наземного та повітряного транспорту, з метою припинення порушень законодавства Республіки

Казахстан у зоні особливо охоронюваних природних територій; 2) попередження, виявлення та ліквідацію пожеж; 3) охорону вод від забруднення, засмічення і виснаження.

Отже, законодавець Республіки Казахстан на законодавчому рівні розмежовує охорону відповідних територій, спрямовану на виявлення і припинення порушень законодавства Республіки Казахстан у сфері особливо охоронюваних природних територій, попередження, виявлення та ліквідації пожеж, від захисту, який полягає в усуненні негативних наслідків, відновленні втрат природних ресурсів, регулювання чисельності видів тварин, рослин тощо.

На нашу думку, під правовою охороною біосферних заповідників слід розуміти систему визначених нормами права заходів організаційного, економічного, науково-технічного, культурного та іншого характеру, спрямованих на збереження біологічного та ландшафтного різноманіття і захист природних комплексів від негативних впливів природного та антропогенного походження, забезпечення раціонального та невиснажливого використання природних ресурсів та дотримання диференційованого режиму вказаних територій.

Юридичне визначення правової охорони біосферних заповідників має бути закріплено в законі про біосферні заповідники із вказівкою на відкритий перелік заходів різного спрямування, які складають зміст такої охорони. При цьому як заходи власне охорони слід назвати: проведення фонового екологічного моніторингу за станом природних комплексів, перебігом природних процесів на території біосферних заповідників; проведення комплексних досліджень з метою розробки наукових основ їх збереження та ефективного використання; додержання вимог щодо охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності, розробки проектної і проектно-планувальної документації, тощо; встановлення юридичної відповідальності за порушення режиму їх охорони та використання, а також за знищення, пошкодження заповідних природних комплексів та об'єктів, їх забруднення, засмічення; здійснення контролю за дотриманням заповідного режиму та ін.

До групи заходів із захисту біосферних заповідників слід віднести: притягнення до юридичної відповідальності винних у порушенні законодавства про охорону біосферних заповідників осіб; компенсація у встановленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону біосферних заповідників; відновлення чисельності рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин і рослин тощо.

Зазначимо, що в юридичній літературі справедливо звертається увага на необхідність розглядати охорону природно-заповідного фонду в декількох напрямках: перший – збереження унікальних об'єктів, другий – запобігання забрудненню й виснаженню природних ресурсів, які знаходяться на території такого фонду [24, с. 59].

Біосферні заповідники відрізняються особливим статусом серед інших категорій ПЗФ в силу підвищеного міжнародного значення у розбудові Всес-

вітньої мережі біосферних резерватів, участі у міжнародних програмах, обміну досвідом та глобальному моніторингу навколишнього природного середовища, що передбачає прийняття та виконання відповідних додаткових міжнародних зобов'язань державою у сфері біологічного та ландшафтного різноманіття, дотримання вимог, які висуваються до біосферних резерватів міжнародною спільнотою, а також інші зобов'язання, які пов'язані із участю у Всесвітній мережі біосферних резерватів.

Крім того, біосферні заповідники є важливим структурним елементом екомережі, адже вони є ключовими територіями останньої. Функціонування біосферних заповідників у складі екомережі забезпечує поєднання цілей збереження та екологічно збалансованого використання природних ресурсів на території екомережі, адже біосферні заповідники є саме тими еталонними природними територіями, які сприяють гармонійному розвитку людини та природи; зупинення втрат природних та напівприродних територій (зайнятих рослинними угрупованнями природного походження та комплексами, зміненими в процесі людської діяльності); відновлення ландшафтного та біорізноманіття; охорони навколишнього природного середовища тощо.

Правова охорона біосферних заповідників у складі екомережі передбачає наявність ефективного та всеохоплюючого правового регулювання питань охорони екологічної мережі, порядку та механізмів її здійснення та вдосконалення. Так, основними нормативними актами, що визначають основи формування, збереження та використання екомережі, є закони України «Про екологічну мережу», «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки», «Про охорону навколишнього природного середовища» та інші законодавчі та підзаконні нормативні акти.

Тому, на нашу думку, правова охорона біосферних заповідників також має різновекторний характер, оскільки одночасно здійснюється в різних напрямках. Так, слід говорити про правову охорону біосферних заповідників як науково-дослідної установи, самостійної категорії природно-заповідного фонду України та суб'єкта міжнародних правовідносин щодо охорони природи, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття; правову охорону природних ресурсів на території біосферних заповідників, екосистем; правову охорону біосферних заповідників як об'єкта екологічної мережі.

Отже, ознаками правової охорони біосферних заповідників є таке: 1) вона має юридичну форму закріплення; 2) обумовлюється міжнародним значенням біосферних заповідників, визначається з урахуванням міжнародних зобов'язань у сфері охорони біологічного та ландшафтного різноманіття; 3) має індивідуалізоване спрямування, оскільки конкретизується для кожного із біосферних заповідників у відповідних положеннях про них; 4) поєднує в собі заходи охорони та захисту, які в комплексі забезпечують збереження найбільш цінних видів; 5) має різновекторний характер та реалізується у декількох формах.

Висновки. Запропоновані за результатами дослідження шляхи удосконалення правової регламентації охорони біосферних заповідників забезпечують

ефективне застосування заходів різного характеру з метою досягнення завдань, які стоять перед вказаними науково-дослідними установами.

Безперечно, зроблені в статті висновки не є остаточними, а питання правової охорони біосферних заповідників потребують подальшого розроблення, зокрема аналізу особливостей правової охорони біосферних заповідників, вивчення позитивного досвіду інших держав, виокремлення інших форм правової охорони біосферних заповідників, уточнення та визначення порядку і умов реалізації заходів такої охорони тощо.

Список літератури:

1. Мунтян В. Л. Правова охорона природи УРСР: навчальний посібник для студентів юридичних вузів і факультетів. 2-ге вид., допов. Київ: Вища школа. 1982. 232 с.
2. Колбасов О. С. Охрана природы по советскому законодательству. Москва: Госюриздат, 1961. 74 с.
3. Єршова В. С. Адміністративно-правова охорона навколишнього природного середовища в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
4. Реймерс Н. Ф. Охрана природы и окружающей человека среды. Словарь-справочник. Москва: Просвещение, 1992. 320 с.
5. Мороз Л. Н., Неверов А. В., Апанасевич С. В., Мороз И. Л.; науч. ред. В. И. Семенков. Основы экологического права: учеб. пособие. Минск: Веды, 1998. 104 с.
6. Шемшученко Ю. С. Организационно-правовые вопросы охраны окружающей среды в СССР. Киев: Наук. думка, 1976. 276 с.
7. Петров В. В. Правовая охрана природы в СССР. Москва: Юрид. лит., 1984. 384 с.
8. Єгорова Т. П. Охорона лісів за законодавством України та країн СНД: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.
9. Ковтун О. М. Правові аспекти охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.
10. Герасименко Я. Правова охорона природно-заповідного фонду України. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4. С. 266–271.
11. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-ХІІ. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
12. UNESCO. 1995. *The Seville Strategy and the Statutory Framework of the World Network of Biosphere Reserves* URL: unesdoc.unesco.org/images/0010/001013/101325e.
13. Новий тлумачний словник української мови: 42 000 слів: у 3 т. Т. 1. А-К. Укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. 2-ге вид., випр. Київ : Аконіт, 2004. 926 с.
14. Положення про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних парків: наказ Мінприроди України від 29.10.2015 р. № 414. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1444-15>.
15. Про громадських інспекторів з охорони довкілля: Положення, затверджене наказом Мінприроди України від 27.02.2002 р. № 88. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0276-02>.
16. Об особо охраняемых природных территориях: Закон Республики Казахстан от 07.07.2006 г. № 175-III ЗПК. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=13276.
17. О фонде природных территорий, охраняемых государством: Закон Республики Молдова от 25.02.1998 г. № 1538-XIII. URL: <http://base.spinform.ru/spisdoc.fwx?countryid=md>.
18. Об особо охраняемых природных территориях: Закон Республики Армения от 17.12.1991 г. № С-0450-1-ЗР-5. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2973.
19. Про додаткові заходи щодо збереження біорізноманіття територій та об'єктів природно-заповідного фонду: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 06.04.2015 р. № 114. URL: <http://old.menr.gov.ua/normakty/60-9/acts/3737-nakaz-vid-06-04-2015-114-pro-dodatkovyi-zakhody-zberezhenia-bioriznomanittia-terytorii-ta-ob-ektiv-prirodno-zapovidnoho-fondu>.

20. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки: Закон України від 21.09.2000 р. № 1989-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1989-14>.

21. Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні: Указ Президента України від 14.08.2009 р. № 611/2009. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/611/2009>.

22. Стратегия МАБ на 2015-2025 гг., принятая Международным координационным советом программы «Человек и биосфера» (МАБ) на его 27-й сессии (Штаб-квартира ЮНЕСКО, Париж, 812 июня 2015 г. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002346/234624r.pdf>.

23. Об особо охраняемых территориях: Закон Республики Беларусь от 26.11.1992 г. № 1982-XII. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1836.24.

24. Шапарова С. В. Актуальні проблеми правової охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 113. С. 57–64.

References:

1. Muntian, V.L. (1982). *Pravova okhorona pryrody URSR*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
2. Kolbasov, O.S. (1961). *Ohrana prirody po sovetskomu zakonodatel'stvu*. Moscow: Gosyurizdat [in Russian].
3. Yershova, V.S. (2014). *Administratyvno-pravova okhorona navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha v Ukraini. Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Rejmers, N.F. (1992). *Ohrana prirody i okruzhayushchej cheloveka sredy*. Slovar'-spravochnik. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
5. Moroz, L.N., Neverov, A.V., Apanasevich, S.V., Moroz, I.L. (1998). Semenov, V.I. (Ed.). *Osnovy jekologicheskogo prava*. Minsk: Vedy [in Russian].
6. Shemshuchenko, Iu.S. (1976). *Organizacionno-pravovye voprosy ohrany okruzhayushchej sredy v SSSR*. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
7. Petrov, V.V. (1984). *Pravovaya ohrana prirody v SSSR*. Moscow: YUrid. lit. [in Russian].
8. Yehorova, T.P. (2016). *Okhorona lisiv za zakonodavstvom Ukrainy ta krain SND: porivnialno-pravovyi analiz. Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Kovtun, O.M. (2008). *Pravovi aspekty okhorony terytorii ta ob'ektiv pryrodno-zapovidnoho fondu Ukrainy. Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Herasymenko, Ia. (2010). *Pravova okhorona pryrodno-zapovidnoho fondu Ukrainy. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Herald of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 4, 266–271* [in Ukrainian].
11. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
12. UNESCO. 1995. *The Seville Strategy and the Statutory Framework of the World Network of Biosphere Reserves*. URL: unesdoc.unesco.org/images/0010/001013/101325e.
13. Yaremenko, V., Slipushko, O. (2004). *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 42 000 sliv. Vols. (1–3). Vol. 1. A-K*. Kyiv: Akonit [in Ukrainian].
14. Polozhennia pro naukovu ta naukovo-tekhnichnu diialnist pryrodnykh i biosfernykh zapovidnykiv ta natsionalnykh pryrodnykh parkiv: nakaz Minpryrody Ukrainy від 29.10.2015 р. №414. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1444-15>.
15. Про громадських інспекторів з охорони довкілля: Положення, затверджене наказом Минпрyrody України від 27.02.2002 р. № 88. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0276-02>.
16. Об особо охраняемых природных территориях: Закон Республики Казахстан от 07.07.2006 г. №175-III ZRK. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=13276.
17. О фонде природных территорий, охраняемых государством: Закон Республики Молдова от 25.02.1998 г. №1538-XIII. URL: <http://base.spinform.ru/spisdoc.fwx?countryid=md>.
18. Об особо охраняемых природных территориях: Закон Республики Армения от 17.12.1991 г. №S-0450-1-ZR-5. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2973.
19. Про додаткові заходи шhодо збереження bioriznomanittia terytorii та об'єктів природно-заповідного фонду: наказ Ministerstva ekolohii та pryrodnykh resursiv Ukrainy від 06.04.2015 р.

№ 114. URL: <http://old.menr.gov.ua/normakty/60-9/acts/3737-nakaz-vid-06-04-2015-114-pro-dodatkovyi-zakhody-zberezheniia-bioriznomanittia-terytorii-ta-ob-ektiv-pryroдно-zapovidnoho-fondu>.

20. Pro Zahalnodержavnu prohramu formuvannia natsionalnoi ekolohichnoi merezhi Ukrainy na 2000–2015 roky: Zakon Ukrainy vid 21.09.2000 r. № 1989-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1989-14>.

21. Pro dodatkovyi zakhody shchodo rozvytku pryrodno-zapovidnoi spravy v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.08.2009 r. № 611/2009. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/611/2009>

22. Strategiya MAB na 2015-2025 gg., prinyataya Mezhdunarodnym koordinatsionnym sovetom programy «Chelovek i biosfera» (MAB) na ego 27-j sessii (SHtab-kvartira YUNESKO, Paris, 8–12 iyunya 2015 g. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002346/234624r.pdf>.

23. Ob osobo ohranyaemyh territoriyah: Zakon Respubliki Belarus' ot 26.11.1992 g. № 1982-XII. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1836.24

24. Sharapova, S.V. (2011). Aktualni problemy pravovoi okhorony terytorii ta ob'ektiv pryrodno-zapovidnoho fondu Ukrainy. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 113, 57–64* [in Ukrainian].

Golonko R. A., Researcher of the Department of Environmental Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Senior Professor of Ecology and Law Department of Chernivtsi faculty of National technical university «KhPI», Ukraine, Chernovtsy.

e-mail: ruslan_golyonko@ukr.net ; ORCID 0000-0001-5950-9985

The concept and particularities of the legal protection of biosphere reserves in Ukraine

Biosphere reserves execute such targets as preservation of biological and landscape diversity, implementation of background environmental monitoring, examination of the environment and its changes under the influence of anthropogenic factors, etc. and it's become possible only under the condition of effective legal protection of above-mentioned natural areas, which foresee: the realization in the complex of distinct and specify package of measures with the objective of ensuring compliance with the regime of biosphere reserves; the establishment of rational and non-exhaustive use of natural resources; the economic management in the responded functional areas coupled with preservation of natural complexes; the inviolability of natural processes in ecosystem; the effective scientifically-based management of these areas.

The article examines particularities of the legal protection of biosphere reserves, its forms, as also deficiencies of legal regulation hereof were revealed and ways of improving the national legislation concerning the effective protection of natural complexes within biosphere reserves were developed.

It was clarified that national legislation did not disclose the content of the protection of territories and objects of the nature reserve fund, referring to the Regulations on Biosphere Reserves, on the basis of which, in fact, frameworks of the organization, specifics and nature of measures for the protection of such territories would be determined. Despite the existence of separate legislative provisions on the organization of the protection of territories and objects of the NRF, the current legislation of Ukraine does not contain a definition of legal notions «legal protection of the natural reserve fund of Ukraine», «legal protection of biosphere reserves», the principles, content and particularities of legal protection of biosphere reserves as unique research establishment and valuable natural areas are not fixed. It has been established that restriction on the use of natural resources and economic management in biosphere reserves in accordance with the functional zoning is a separate form of legal protection of biosphere reserves, as it ensures observance of the fixed by law regime of protection and use of biosphere reserves, which promotes rational and non-exhausting use of natural resources.

Preservation of the biological and landscape diversity of biosphere reserves, as well as other categories of the nature reserve fund, is also one of the legal protection forms of these natural territories, inasmuch as the realization of the system of the above-mentioned measures foresee the achievement of a single

goal – the conservation of rare plant and animal species, pollution prevention, contamination, exhaustion, destruction of natural resources and integral ecosystems on the territory of biosphere reserves, etc.

The legal protection of biosphere reserves proposed to understand as the determined by the norms system of legal, organizational, economic, scientific-technical, cultural and other measures that intended to preserve biological and landscape diversity and protect natural complexes from negative influences of natural and anthropogenic origin, ensuring rational and non-exhaustive use of natural resources and observance of the differentiated regime of the specified territories.

The expediency of the legal definition consolidation «the legal protection of biosphere reserves», with specification on the open list of measures of different directions that form the content of such protection, in the Biosphere Reserve Law is substantiated.

It is necessary to enshrine in law the following: implementation of background environmental monitoring on the condition of natural complexes and the development of natural processes in the biosphere reserves territory; carrying out multi-method researches with the purpose of scientific basis elaboration of their preservation and effective use; establishment of legal liability for violation of their protection and use regime, as well as for the destruction and damage of reserved natural complexes and objects, their pollution, littering; compliance control for reservation conditions.

The group of measures for the protection of biosphere reserves should include the following: the government action of persons guilty of violating the legislation on the protection of biosphere reserves; compensation in accordance with the established procedure damage done caused by violation of the legislation on the protection of biosphere reserves; the remediation of the number of rare and endangered species of animals and plants, etc.

Keywords: environmental protection; legal protection; biosphere reserve; nature reserve fund; regime of biosphere reserves; preservation of biosphere reserves; legal protection of biosphere reserves.

Надійшла до редколегії 13.10.2017 р.